

❖ **Taha Abdurrahman**, *Kitabu Bu'sü'd-Dehrâniyye: en-Nakdü'l-İ'timânî li Fasli'l-Ahlâk ani'd-Dîn*, çev. Enes Büyük* (Beyrut: Neşretü'ş-Şebeketi'l-Arabiyye li'l-Ebhâs ve'n-Neşr, 2014).

Tanıtan: M'utaz Hassan Mohamm Abûqasem**

Niçin Taha Abdurrahman?

Çünkü bir ahlak felsefecisi olan Taha Abdurrahman'ı okumak bugün zorunlu bir gerekliliği ifade etmektedir. Nitekim o, yeni fikirlerin doğmasına sebep olacak şekilde insanî düşüncenin yeniden canlanması ve dirilişi ödevini deruhte eden az sayıdaki kimselerden biridir. O, insanî düşüncenin canlanmasına katkı sağlarken bir yandan yalan, tenakuz, muğâlata ve mübalağalardan uzak delillerle evrensellik iddiasını teyit eden gerçek bir evrensellik ruhuyla, bir yandan da sahih bir nazarla hem İslamî mirastan hem de farklı yollarla diğer kültürlerden elde edilen birikimden istifade etmektedir.

Bu'sü'd-Dehrânî kitabının niçin önemli olduğuna bakacak olursak çok kısaca şöyle ifade edebiliriz. Bu kitap çeşitli kurumların, araştırmacıların ve filozofların sürekli zihnini meşgul eden bir kısım ahlâkî değerlerin soruşturmasını içermektedir. Bu konuya yönelik sürekli artış göstermekle birlikte, düşünceyi baskı altına alan “çevre felsefeleri” olarak isimlendirilen düşüncelerde zirvesine ulaşmaktadır. Öyle ki bu yöneliş, çevrenin ve gelecek nesillerin haklarını dikkate alan, onların durumlarını konu edinen ahlâkî kulvarda birtakım kanunlar koymaktadır.

Taha Abdurrahman *Suâlü'l-Ahlak* (Ahlâkî Meseleler Hakkında Soruşturma) kitabında bu hususa önem vermeyi gerektiren üç temel sebepten bahsetmektedir.

a) Batılı logos medeniyeti geriye birtakım kusurlar, zulüm, buhran ve tasallut bırakmaktadır.

* KTÜ İlahiyat Fakültesi Araştırma Görevlisi. enesby_55@outlook.com.

** KTÜ İlahiyat Fakültesi Öğretim Görevlisi. mutazabuqasem@ktu.edu.tr.

b) Dünya, derin bir ahlâkî dönüşüme doğru gitmektedir. Bu ahlâkî dönüşüm beklenen bir şeydir.

c) İslam ahlakı hakkında yeni bir düşünce geliştirmeye yönelik bütününüyle bir kıtlık vardır. Bu durumda İslam ahlakının son bulmasından korkmak gerekmektedir.¹

Bu'sû'd-Dehrânî kitabına *en-Nakdü'l-İ'timânî li Fasli'l-Ahlak ani'd-Dîn* şeklinde bir alt başlık bitişmektedir. Kitapta bütününüyle *dehrânî* fikrinin eleştirisine odaklanılmaktaki Taha Abdurrahman bu fikriyatta ahlakla dinin birbirinden ayrıştırıldığını düşünmektedir. Ona göre *dehrânîlik*, *dünyânîliğin* alt şubelerinden birini oluşturmaktadır. Taha Abdurrahman *dünyânîliği* ise hayatın tüm yönlerinin dinden kopartılması üzerine dayanan genel bir uygulama olarak görmektedir. (11-12).

Bu kitap bize iki eski kavramı, yani *din* ve *ahlâk* kavramlarını yeni bir bakışla sorunsallaştırma fırsatı vermektedir. Her iki kavramın biriyle meşgul olmak mübalağasız diğeriyle meşgul olmayı ifade etmektedir. Bu kitapta biz, terk etmedikleri temel bir fikre dayalı olarak din ile ahlâkı birbirinden ayırmaya teşebbüs eden filozofların düşüncelerini bulmaktayız. Bu temel fikir ahlâk değil de yeni bir din tasavvurunu ifade etmektedir. Ahlâkın ortaya çıktığı kaynağın, varlığın dinî kısmını oluşturması, onların bilinçlerine yerleşmiş bulunmasından dolayı bu böyle olmuştur.

Dehrî filozofların fark ettikleri din ve ahlâkın birbirini gerektirmesinin sonuçlarından biri –ki onlar bu gerektirme hususunda haklıdırlar– onların, değerleri dinî zeminden başka bir yere taşımaya çabalamaları olmuştur. Burada esasen yeni bir fikir olmadığı gibi yeni bir ahlâkın tesisi de söz konusu değildir.

Taha Abdurrahman bu kitapta birçok problemi tartışmaktadır. Bunların en önemlilerinden biri, ahlâkî ilahî ve fitrî olarak tesis eden dinî ahlâkın yerine yeni nazariyeleri geçirmeyi hedefleyen tasavvurlardır. (35)

Bu yeni nazariyelerin tasavvurları, düşünürümüzün tartıştığı birçok form üzerine dayanmaktadır. Bu formlardan dört tanesi Kant, Durkheim, Jean Jacques Rousseau ve Luc Ferry gibi dört filozofa aittir. (35)

Bu filozoflardan her biri Allah tarafından vahyedilen fitrî dini, ken-

1 Taha Abdurrahman, *Suâlü'l-Ahlâk: Müsaheme fi'n-Nakdi'l-Ahlâki li'l-Hadâseti'l-Garbiyye* (Daru'l-Beyzâ: el-Mağrib, 2000), 145.

dine yeter olması itibariyle gerçekliğin ürünü (*ibnü'l-vâkı*) ya da gerçekliğin şart koşulduğu aşkınlığın ve evrenin ürünü (*ibnü'l-âlem*) olan yeni tabîî din² ile değiştirmeye çabalamaktadırlar. Bu minvalde mezkûr filozoflar şu dört formu inşa etmekle meşgul olmuşlardır.

- a) Immanuel Kant (ö. 1724-1804)'ın eleştirel formu³
- b) Emile Durkheim (ö. 1858-1917)'in toplumsal formu⁴
- c) Luc Ferry (d. 1952-)'nin beşerî formu⁵
- d) Jean Jacques Rousseau (ö. 1712-1787)'nun vicdanî formu⁶

Taha Abdurrahman kitabında, bu tasavvurların tamamını kuşatacak ciddi itirazlar ortaya koymakta, bu itirazlar önce doğrudan onların dayandıkları asıllara ve daha sonra durak ve formların bölümlendiği bu asılların alt dayanaklarına yönelmektedir.

Taha Abdurrahman bu fikrî sistemlerin problemlerini ortaya koyduktan sonra İslam kültürünün derinliklerinden ilham alarak ve kendince tespit ettiği ilk aklî ilkelerden hareketle yeni bir tasavvur tesis etmektedir. Bunlar a) şahadet ilkesi, b) emanet ilkesi ve d) tezkiye ilkesidir.

-
- 2 André Lalande'ye göre tabîî din; Allah'ın varlığına, rahmetine, nefsin ruhaniyetine ve ebediliğine, yanı sıra içsel ışığın ve bilincin ilham etmesi itibariyle ahlâklı eylemin zorunlu formuna inanmayı içeren inançlar topluluğudur. [Bk. André Lalande, *Mevsûatü'l-felsefiyye* III, çev. Halil Ahmet Halil (Beyrut: Menşûrât Uveydât, 2001), 1204-1205.] Jacqueline Lagrée ise şunu söylemektedir: "Din fikri ve uygulaması, vahiyden bağımsız olduğu için akıl tarafından sınırlandırılır." Bk. Jacqueline Lagrée, *ed-Dinü't-tabîî*, çev. Mansur el-Kâzî (Beyrut: el-Müessesetü'l-Câmi'iyye, 1993), 10.
 - 3 Kant'a göre ahlâk şudur: Ahlâk, hür olması itibariyle insan mefhumu üzerine dayalı olduğundan hürriyeti her konuda onu ilzam etmektedir. Bunu Kant kendi aklıyla ve insanın kendi sorumluluğunu bilmesi için ahlâkın ilahî bir fikre ihtiyaç duymasını gerekli görmeyen ve ilahî düşünceyle sınırlandırılmamış olan birtakım kanunlardan yardım alarak yapmaktadır. [Ona göre] ahlâk bu kanunların dışında başka bir sebebe de ihtiyaç duymaz. (38-42)
 - 4 Durkheim'e göre dehrî ahlâk, sadece aklı takip eden uygulamalara, düşüncelere, fikirlerle ya da saf rasyonel eğitime dayanır. (43)
 - 5 Luc Ferry'ye göre ahlâk, keşfedilen bir şeydir. Fakat bununla o, ahlâkın maddî veya ruhî olan haricî bir zâtтан elde edildiğini kastetmemektedir. Değerlerin aşkınlığı insan şuurundan ebediyen ayrı bir şey olmaması, daima onunla birlikte bulunması yönüyle insan onu kendi içinden elde eder. (56)
 - 6 Rousseau'ya göre ahlâk da şöyle ifade edilebilir: Öncelikle o üç büyük inkârda bulunmaktadır. Yani vahyi, melekleri ve nübüvveti inkâr etmektedir. Böylece o ahlâk için fitrî olduğunu iddia ettiği tabîî bir zemin hazırlamaktadır. (36)

Dehrânîliğin temel iddiası ve müellifin de buna çözüm arayacağı içerik şöyle özetlenebilir: “Dehrânîlik müstakil bir ahlâk tesis etmek için ahlâkı dinden koparmakta ve [böylesi] ahlakın formları *et-tebeddülü'd-dinî*, *et-tahalluku'l-müzdevec* ve *el-âmiriyyetü'l-ilahiyye* gibi kavramların ifade ettiği durumlarla kendi ilişkilerinin farklılığına göre değişmektedir.”

Müellife göre dehrânîliğin bu iddiası evrensel ahlakın güç aldığı şu iki temek rüknü ihlal etmektedir: *dinî temekkün* ve *ahlâkî takaddüm*. Bunlardan ilki dinin sistemli, doğru ve fitrata uygun ahlâkî öğretiler üretebilme imkânını ifade ederken diğeri ahlakın değişebilirliğini, gelişip ıslah edilebilirliğini karşılamaktadır.

Bu ve devam eden tartışmalarla, mezkûr iddianın çokça başarılı olamaması ve dayanıksızlığı ortaya çıkmaktadır. Burada artık dinî yönün ahlâkî yönden mutlak olarak ayrışması söz konusu değildir. Ortaya çıkan şey dinî yönün ahlâkî gerçeklikten uzaklaşmasıdır.

Bu durumlar bize, seküler bir inşa olması itibariyle tabîî din ve bu inşada egemenliği bulunması yönüyle akıl arasındaki ilişkiye bakmak için bir ufuk vermektedir.

Tabîî din hakkındaki konuşma kaynağı fitrat değil de akıl olan bir dinle ilgili konuşmadır. Bu sebeple biz; aklın, sınırları⁷ ve tesis edeceği bazı değerlerinin, şeylerin kendisiyle ölçüldüğü, fakat kendisinin başka bir şeyle ölçülemediği aşkın bir kıstas olmasına yönelik isteğini inşa edebilecek kudreti hakkında düşünmeye yönelmekteyiz.

Müellifin diğer kitapları gibi bu kitabı da yeni iki kavramsal sistemden yararlanmaktadır. Müellif bu sistemde ilgili kavramların yapılarını yeni ilişkilerle geliştirip yinelemektedir. Bu ilişkilendirmeler kavramlara; üretme, ifade etme ve pratik anlamsal genişleme hususlarında daha büyük bir imkân vermektedir.

Bu'sü'd-Dehrâniyye kitabının inşasında yer alan merkezi bazı kavramlar ve açıklamalarıyla ilgili şöyle bir liste verilebilir.

Birinci İlke Şehadet İlkesidir: Bir tür şehadet tasavvuru olup şehadetle ilgili geniş içeriğe sahiptir. Bu şehadet insana, kimliğinin hakika-

7 Kendine yeten mücerret aklın hem genel (mantıkî, vakîf ve felsefî olmak üzere üçe ayrılmaktadır) hem de özel (sembolik, zannî ve teşbihî gibi nitelikler) tanımları vardır. Taha Abdurrahman, *el-Amelü'd-Dinî ve Tecdidü'l-Akl* (Daru'l-Beyzâ: el-Mağrib, 1997), 21-29.

tini ve varlığının anlamını kazandırarak kendi fitratını tekrar elde etme imkânı verir. Bu şahadet insanın her iki âlemde de Allah'ın vahdaniyetine şahadeti, yaratıcının da bu şahadete şahadetiyle başlayarak, insanın kendine (dünyada var oluşuna) şahadeti ve diğer varlıklara şahadeti ile devam edip şahadetin bizatihi bulunuş, görme, haber verme ve şahitlik etme şeklindeki dört manasına şahadeti ile de sona erer... (14)

İkinci İlke Emanet İlkesidir: Farklı vecihleri içermektedir. Aklî olgunluğun gerektirdiği tüm sorumlulukları yüklenerek insanı her şeyi temellük etme ruhundan arındırır. İlkin fiillerinde sorumluluk, nihayetinde sorumluluğun sorumluluğu; buradan sonra kendisinin dünyada var oluşu, insanlar, diğer canlılar ve şeyler hakkında, yani âlem hakkında sorumluluk... Çünkü bunların hepsi insana verilen emanettir. (15)

Üçüncü İlke Tezkiye İlkesidir: Bu tek bir tercihtir ki insanın vahyedilen ruhî anlamlar ve ahlâkî değerlerin tahakkuku için çalışmasını sağlar. Yüce Yaratıcı'nın rızasını umarak ve varlıklar içerisinde en şerefli olma niteliğini muhafaza ederek ve giderek darboğaza giren dünyanın içinde ortaya çıkan insanî değerlerle ilgili yeni bunalımlar ve sorunlarla meşgul olarak bunu yapar. (16)

et-Tebeddülü'd-Dinî postulatı: Vahyedilen dinin hem fitrî hem de muvakkat olmak üzere iki sureti olmasını ifade etmektedir. Her iki suret farklı açılardan birbirinden ayrılmaktadır. Birincisi fitrî suret nüzul zamanında iman ve amel bakımından naslara uygun düşen aslî formu ifade etmektedir. İkincisi muvakkat suret ise dinin, Rasûlün vefatından sonraki aldığı sureti ifade etmektedir. Bu dönem, az çok dinin o ilk aslî formundan uzaklaşan kanunî olsun kurumsal olsun birtakım tesirler altında kalmış ve birtakım tortulara şahit olmuştur. (32)

et-Tahalluku'l-Müzdevec postulatı: Dinin fitrî ve muvakkat şeklindeki iki sureti de ahlâkın çeşitli yönlerinden belirli bir tanesine özgüdür. Dinin ilk suretindeki asıl, insanın fitratından, yani nüzul dönemindeki sahih dinden hareketle dışarıya doğru bir ahlâk ortaya koymaktadır. Bu ahlâk-ı batın kavramına denk düşmektedir. İkinci surette ise insan bu sefer dışarıdan içeriye doğru hareket ederek bir ahlak belirlemektedir ki bu da ahlâk-ı zahir terimiyle karşılanmaktadır. (32)

el-Âmiriyyetü'l-İlahî postulatı: Sebepleri bilinsin ya da bilinmesin Allah'ın emrettiklerinin adil ve iyi; yasakladıklarının de sebepleri bilinsin

veya bilinmesin kötü ve zulüm olmasıdır. Emredilenleri yapmak ahlaklılığı doğururken, yasaklananları terk etmemek ahlaklılığa manidir. (33)

Tarihî din: Tarihin belli bir dönemiyle kayıtlı olmak üzere siyasî ve toplumsal bir sistem niteliğine sahip bu din insan iradesinin dışından gelen unsurların hükmettiği kanunlarla temayüz eder. Geri gelmeyen bir geçmişe dönüşünceye kadar etki ve izleri yok olmaya devam eder. (47)

Felsefî din: insanlığın gerektirdiği metafizik yöneliş kabiliyetine sahip ve bunun kendisinden ayrılmadığı bir dindir. Birbirinden ayrılmayan sonluluk ve sonsuzluk arasında mevcut olan irtibatı muhafaza eder. (47)

Te'nîsü'l-İlahîyye: İnsanın iradesi dışında olmak üzere onun hakkında Allah'tan gelen şeylerin kendi irade ve akıyla kendisinin ortaya çıkarması, bunlar için kendini etkin kılmasıdır. Burada dinin vicdani yönü muhafaza edilirken seramonik yapıları, şiarları iptal edilir. (47)

Rûhâniyyât: Bazen kesin olarak maddi varlığı inkâr etmesi yönüyle rûhî, yani dinsel ve içsel şeylerin sahasına kadar uzanan akımlardır. Bunların içinde bazen herhangi bir hakikî içsel his de bulunmaz. Bunlar nefsî dürtülere galip gelmek için birtakım bedenî riyazetleri ifade eder. (23)

Sonuç olarak bu kitap birçok derinlikli tartışma içermektedir. Kitap Taha Abdurrahman'ın önceki çalışmasından istifade ettiği gibi sonraki çalışması için de kurucu olma özelliği taşımaktadır. Önceki eseri *Suâlü'l-Ahlâk: Müsâheme fî'n-Nakdi'l-Ahlâkî li'l-Hadâseti'l-Ġarbiyye*, sonraki eseri ise *Şürûd mâ ba'de'd-Dehrâniyye: en-Nakdü'l-İ'timânî li'l-Hurûc mine'l-Ahlâk'tır.*